

ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ ԻՄ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՑ

ԳԵՈՐԳ ԲԱՇԽՆՋԱՂԵԱՆԻ

I

Ս. գիւղի մի խուլ անկիւնում դեռ մինչև այսօր կանգնած է կիսափուլ մի խրճիթ: Այդ խրճիթը տեսողի գուլթն էր շարժում դեռ նոր շինած ժամանակ անգամ, իսկ այժմն, որ ամբողջապէս մի կողքի վրայ է պառկել ու բոլորովին քայքայւել, աւելի տխուր տեսարան է ներկայացնում: Այդ խրճիթը ունէր իր առաջ խնամքով մշակած մի փոքրիկ պարտէզ, լի հաղողի որթերով ու տեսակ տեսակ պտղատու ծառերով: Այժմն այդ պարտէզն էլ գոյութիւն չունի, սակայն այս ու այն տեղ երևում են չորացած մի քանի ծառի բուններ, որոնք, իբրև չիշատակ, դեռ ևս շարունակում են իրանց գոյութիւնը: Այդ խրճիթը բախտի բերմամբ դարձեալ պէտքական է անտէր ու քաղցած շների համար ձմեռայ գիշերներին: Գիւղական կիսամերկ երեխաները սովոր են հաւաքւել համարեայ ամեն օր այս խրճիթի մօտ ու խաղալ, իսկ հասակաւորներն այս կողմ անցնելիս՝ մտաբերում են այս հարկի տակ կատարւած արկածները և Վստում հողին լուսաւորէ, էհ մարդ էր էլի՝ ասելով անցնում գնում են: Մանուկները համոզւած են, որ գիծ-Սաքօն այստեղ է գիշերում և հէնց այն երկու տախտակի վրայ է պառկում, որ իրար հետ դրած են խոնաւ գետնի վրայ: Այս քանդւած խրճիթը, որ ամբողջապէս փայտից է եղել կառուցած, փոքր առ փոքր կողոպտւում է աղքատներից: Պառաւ կանայք վաւելիք են հաւաքում այստեղ, իսկ շրջմոլիկ աղերք մեխեր են հանում տախտակների միջից ու մրգալաճառի մօտ մրդի հետ փոխում:

Անցնում են երկար տարիներ, բայց խրճիթը նոյնն է մնում։ զարնան անձրևներն են փոեցնում, ամառը շոգից են ճաքճքում տախտակները, աշնանը կատաղի քամիներն են քանդում, ձմեռը ձիւների տակ է թաղում, բայց դա իր քայքայած դրութիւնը շարունակում է։ Մի բան, որ անշարժ ու անփնաս մնացել է, դա զէնքեր ու սուր գործիքներ սրելու համար մի քար է։ Այս քարը, որ բաւական մեծ է և մի քանի փութ ծանրութիւն ունի, կիսով չափ թաղած է հողի մէջ և ինչպէս երևում է դա ծառայել է միւսնոյն ժամանակ անձրևների ջրերից տան պատը անփնաս պահելու համար։ Այս քարի զարմանալի յատկութիւնը յայտնի է ամբողջ գիւղին։ Մոյլ ու դատարկաշրջիկ մարդիկ անպակաս են այս քարի մօտ։ Նրանք ամեն օր զալիս են այստեղ ու իրանց դանակները սրում։ Խրճիթի ուղիղ կենդրոնում մի հաստ ու անտաշ սիւն է ցցած, երևի դա առաստաղն ու կտուրը ամրապինդ պահելու համար է եղել։ Մանուկների համար խօսակցութեան անսպառ նիւթ է այս սիւնը։ Մէկը պատմում է թէ դա Քոսա-Գասպարի բազմաթիւ զէնքերը կախանելու համար է եղել, միւսը չի համաձայնում, պնդելով թէ ոչ թէ զէնքերի համար է եղել, այլ Քոսա-Գասպարը երբ գողերին ու աւազակներին բռնում էր, այս սիւնից էր կապում ու երեք օր քաղցած պահելուց յետոյ ծեծում էր ու զուրս վնդդում։

Սկսում են տաք-տաք վիճարանել և վերջապէս միաձայն վճռում են, որ այս սիւնը ծառայել է թէ մէկի և թէ մի սի համար։ Իւրաքանչիւր շարաթ երեկոյ այցելում են այստեղ ոտաբոբիկ կանայք և խրճիթի մի անկիւնում մի զոյգ կոպէկանոց մեղրամոմ են վառում, ծունր դնում ու աղօթում։ Գիւղի բնակիչների ասելով Գասպարի տանը արևելքի կողմի անկիւնում սուրբի մատունք է եղած։ Պատմում են նոյնպէս, որ խրճիթն անտէր մնալուց յետոյ գիւղի քահանան այդ մատունքը տարել է եկեղեցի, բայց եկեղեցում դա չի կամեցել մնալ, նոյն գիշեր և եթ վերադարձել է իր տեղը։ Քահանան այդ օրւանից աչքի լոյսը կորցրել է, ակնոցների միջոցովն անգամ հազիւ հազ կարողանում է ժամագիրք կարդալ։

II

Մանկութեանս եօթ-ութ տարեկան հասակումս շատ զարմանալի արկածներ էի լսում Քոստա-Գասպարի կեանքից, Ծանօթ երեխաներից ոմանք, որոնք շրջում էին փողոցները ամբողջ օր, համարեա ամեն անգամ նոր-նոր համբաւներ էին բերում ինձ Գասպարի քաջութիւնների վերաբերեալ, Լսում էի այդ բոլորը մեծ ազահուլութեամբ և նախանձում էի ընկերներիս, որ իրանց աչքերով տեսած են Գասպարին։ Մի քանի անգամ փորձեցի հօրիցս էլ իմանալու որ և է քաջագործական արկածներ Գասպարի կեանքից, բայց դժբաղտաբար ոչ մի անգամ նպատակիս չը հասաւ։ Հայրս ժպտում էր միմիայն և անտարբեր կերպով ասելով Վրոստա-Գասպարը կառուի փոշտալուց անգամ վախենում էր վերջ էր դնում իմ հարցասիրութեան։ Երեխայական երեակակալութիւնս օրէց օր ընդարձակւում էր Գասպարի վերաբերմամբ։ Սա դրան երեակակալում էի ոչ թէ սովորական մարդ, այլ մի աժդահա, որի տեսքից կարելի էր միմիայն սարսափել։

Մի առաւօտ մեր հարեան Պօղոսի տղէն Արշակը շնչասպառներս վազեց մեր տուն և կակազելով ու շփոթւելով հաղիւ հասկացրեց ինձ, թէ Գասպարը անտառում բռնել է Արուքարին ու բերում է և որ մեր փողոցում արդէն մեծ բազմութիւն է հաւաքւել և սպասում են։ Յափշտակւած այս ուրախալի լուրից իսկոյն դուրս պրծայ տանից ու վազեցի փողոց, ուր գիւղի բոլոր ծայրերից երեխաներ էին հաւաքւել։ Կային նոյնպէս գիւղի դատարկաբան երիտասարդներ, որոնք անգործութիւնից ձանձրացած՝ օրւայ ամեն մի շնչին չարիքից մեծ զւարճութիւն են ստանում։ Այնտեղ էր նոյնպէս և կիսախեղազար Նատօն իր տարօրինակ դէրիսյով ու զգզած կեղտոտ մազերով։ Երիտասարդները սրախօսական զանազան հարցեր էին առաջարկում Նատօին և նրանից հայհոյական պատասխաններ ստանալուց յետոյ, բարձրաձայն ծիծաղում էին։ Սրանցից մի փոքր հեռու մի ալաղափի դրան մօտ հաւաքւած էին նոյնպէս մի քանի պատանիներ ու երիտասարդներ ու լուրջ դատողութիւններ էին անում Գասպարի մասին։ Նրանցից ամեն մէկը իրանից մի բան էր աւելացնում և այսպէս ընդհանուր խօ-

սակցութիւնը գեղեցկացնում էին: Ի հարկէ այս բոլոր դատողութիւնների առարկան Գասպարն էր: Ես էլ մի երկու երեխաների հետ միասին մօտեցել էինք խօսակցութեանը և անդադար պառօտներ անելով խմբի շուրջը՝ աշխատում էինք մօտենալ խօսողին աւելի լաւ լսելու համար: Նրանք պատմում էին Աբուբար զողի մասին, օր առաջ զողացել էր ուստա Խաչատուրի կարմիր ձին և որ Գասպարը իմանալով այս անիրաւ վարմունքը և խղճալով ուստա Խաչատուրին՝ սար ու ձոր էր ընկել ու վերջապէս բռնել էր սրիկային և լաւ ծեծելուց յետոյ կապել կաշկանդել էր պարաններով ու այժմս բերում է յանձնելու դատարանին: Մեր խմբին չը գիտեմ որ կողմից մօտեցաւ ցնցոտիների մէջ փաթաթւած և մի կտոր սև հաց կրծելով մօտ տասներեք տարեկան սեւաւեայ մի տղայ: Երեխաները սրան տեսնելուն պէս աղմուկ բարձրացրին, Աբուբարի քրոջ տղայ, Աբուբարի քրոջ լակոտա աղաղակելով ծաղրի ենթարկեցին, մի երկու հատ էլ քրտակներ տուեցին: Խեղճ երեխան նայեց աջ ու ձախ և երբ չը տեսաւ ոչ մի պաշտպան՝ արտասուքից խեղդւելով ու հեկեկալով հեռացաւ բաղնիքի խնից: Նա իր հացի կտորը վաչր էր ձգել ձեռքից:

Յունիս ամսւայ օրերից մինն էր: Արեւը նոր էր թեքւել դէպի արեւմուտք: Երկինքը ծածկւած էր մանր ու սպիտակ նօսր ամպերով: Փողոցում հաւաքւած ամբոխի համբերութիւնը հատնում էր: Ամենքն էլ ձանձրացել էին խօսելուց: Հանգիստ էին թողել և Նատոյին: Նա ամբոխից առանձնացած նստել էր մի պատի տակ ու գրպանից հանում էր զանազան կապոցներ ու շորի զոյնզգոյն կտորներ, նայում էր, մտածում էր, խորհրդակցում էր ինքն իրան ու նորից ծալում, կապում ու գրպանը դնում:

— Տղերք, լսում էք աղմուկի ձայն, — բացականչեց մէկը:

— Այո՛, այո՛, կրկնեցին միւսները, Աբուբարին բերում են:

Այս լսելով մի տեսակ ցնցում զգացի մարմնիս մէջ: Փողոցի հեռու ծայրում երևաց փոշի բարձրացնելով մի բազմութիւն, որ դիմում էր դէպի մեր կողմը: Մենք ամենքս էլ միանգամից շարժուեցինք մեր տեղերից ու սկսեցինք գնալ դէպի այն բաղնիքի խնիք: Սիրտս տրոփում էր, շնչառութիւնս արագացել էր: Ազահութեամբ նայում էի ու որոնում Գասպարին, որ իմ կարծիքով իսկոյն պէտք է որոշէր միւս բոլոր հասարակ մահկանացուներից, իր ահելի հա-

սակով ու քաջ դէմքով, սակայն այդպիսի մի բան չէր նշմարուում ամբոխի մէջ: Շուտով մենք հասանք ու խառնեցինք նրանց հետ: Սա մի աղմկալի բազմութիւն էր, ամենքի դէմքի վրայ ժպիտ ու ուրախութիւն էր դրոշմաւ, բոլորում էին միմեանց, ծիծաղում էին ի սրտէ ու հարայ տալով շարունակում էին իրանց ճանապարհը: Արուքարը որ ամբոխի ուղիղ կենդրոնումն էր, կեղծ ժպիտն ու անհոգութիւնը երեսին համարձակ քայլում էր: Նրա ձեռքերը մէջքի վրայ խաչաձև կապկպել էին հաստ պարաններով: Գասպարը, շուրջուքը սղմած իր սև առաքներին տակ ու մորթէ գլխարկը ծռած, հպարտ հպարտ գնում էր: Նրա զանազան մէկալներով ու խաչերով զարդարւած կուրծքը դուրս էր ցցւել, ճակատը ծնգրոտւել ու շրթունքները ուռել: Նա ոչ մի կողմ չէր նայում, նրա հայեացքը դուռը էր ու խիստ: Ես իմ տմբոջը ուշադրութիւնս Գասպարի վրա էի դարձրել: Նրա արդէն մաշւած ու գունատ դէմքը իր անմազ ծնոտով ու վերին շրթունքով անդուրեկան տպաւորութիւն էր թողնում վերաս: Ինչ և իցէ ես ենթադրում էի, որ քաջ ու անվեհեր մարդկանց արտաքին տեսքը երևի հէնց այս տեսակ պէտք է լինի Փողոցային շարածձիւները, ամբոխի առաջն ընկած, օջիններ էին անում: Աոտրած կաւի ամանները ու ժանգոտած պղնձէ կաթսաները իրանց համար երաժշտական գործիքներ էին դարձրել ու ծաւլով ու շաղկերով, փշկելով ու դմբձբացնելով անտանելի աղմուկ ու շփոթ էին բարձրացնում: Իսկ մի նիհար ու կաղ պատանի երկայն փայտի ծայրին պատռած շապիկ էր ձևացնում ու թռչկոտելով ամենքից առաջ էր գնում: Արուքարը ժամանակ առ ժամանակ կոնդ էր առնում, մանաւանդ երբ նկատել էր, որ տնայների լուսամուտներից հետաքրքիր կանանց աչքերը կենդրոնացած են նրա վրա ու գլուխը թափ տալով բացականչում էր «երեսիս թքեցէք եթէ Գասպարի գլուխը ճղած չը տեսնէք, այ դաւաճան անօրէն...» Ամբոխի չետեից գալիս էր ուստա Խաչատուրը և իր ձին բերում: Վերջապէս հասանք բանտի շէմքին, Արուքարին ներս դցեցին, դուռը կողպեցին ու բազմութիւնը սկսեց ցրւել:

—Ես շտապով վերադառնում էի տուն և փափաղում էի շուտով հասնել ու պառմել բոլոր տեսածներս: Միևնոյն ուղղութեամբ

գնում էին երկու արհեստավորներ բարձրաձայն խօսելով: Ակամաջ ականջիս դիպան հետեւեալ բառերը.

— Այդ անպիտան Գասպարի արածը տմարդութիւն է:

— Ի՞նչ մարդ է, որ խօսում ենք նրա մասին...

Երբ հասա՛յ տուն, իսկոյն սկսեցի շտապով պատմել այն, ինչ որ տեսել էի:

— Ինչ է պատահել, մի հասկացրու, հարցրեց հայրս մեր ծառային:

— Աբուքարը, պատասխանեց ծառան, — ձի էր զողացել ու անշարժացել: Գասպարը, հանդիպելով նրան, պատահամբ անտառում առաջարկել է ընկերանալ ու այսպէս երդւել են միմեանց չը դաւաճանել: Գասպարի խորհրդով մտել են Գէօրի այգին տանձ ուտելու: Երկուսն էլ բարձրացել են ծառը, խորամանկ Գասպարը յանկարծ կոտորել է այն ճիւղը, որի վրա Աբուքարը կանգնած է եղել ու այդ ողորմելուն վայր ձգել ահագին բարձրութիւնից: Յետոյ իջել է, ուշաթափ ու ջարդուած մարդուն ամուր կապել է պարաններով: Եկել է գիւղը ու պարծեցել է թէ բռնել է գողին:

Հայրս ժպտաց դառն կերպով ու ասաց՝ տուրիշ ինչ բանի շնորհք ունի այդ թշուառականը:

— Ասում են Եամիլի ժամանակ մեծ քաջութիւններ է արել:

Հայրս նորից ժպտաց:

— Ասում են մարմինը գնդակների ու սրի հարւածներից մաս մաս է արած: Քիթի վրա ունեցած վէրքի մասին ինքը ահագին պատմութիւն է անում:

— Մօտ 20 տարի առաջ չե՛մ յիշում դւմ շունն էր յարձակւել ու խածել, ասաց հայրս:

Ծառան մնաց բերանը բաց:

Անցաւ ժամանակ: Մի անգամ աշնան գեղեցիկ եղանակներին մենք, գիւղի երեխաներս, խաղում էինք Գասպարի տնակից ոչ հեռու, երբ յանկարծ սարսափելի քամի բարձրացաւ: Շուտով սկսեց կարկտախառն անձրև և մի ակնթարթում օրը մթնեց: Գասպարի եղբօր որդին, որ նոյնպէս մեզ հետ էր խաղում, առաջարկեց իրանց

խրճիթը մտնել, հաւատացնելով որ տանը մարդ չը կայ: Մենք, թրջւած ու թողոտւած, վազելով հասանք ու մտանք խրճիթ:

Սկզբում ինձ վերայ օտարոտի տպաւորութիւն դործեց սենեակի ներսը: Զգում էի նոյնպէս երկիւղ: Դուռը կողպեցինք: Ու մեզանից կօշիկներ ունէր՝ հանեց, ու չունէր՝ ոտները մի կերպ մաքրեց ու բոլորեքեանս բարձրացանք թախտի վրա ու մաշած գորգի վրա ծալպատակ նստեցինք:

—Հայրդ երբ վախճանւեց, հարցրի ես մեր հիւրընկալ Գիգուլին, բայց իմ դիտաւորութիւնս էր խօսացնել Գասպարի մասին:

—Շատ ժամանակ է, ես այն միջոցին մէկ տարեկան եմ եղել:

—Իսկ մայրդ, նորից հարցրի ես:

—Այլ լինի երեք կամ չորս կամ հինգ տարի:

Ձեմ չիշում, կարճ կարեց Գիգուլին: Երևում էր, որ որբութիւնը սանջում էր նրա ինքնասիրութիւնը:

—Քեզ ով է լողացնում կամ շորերդ ով է լւանում—հարցրեց կողքիս նստած մի երեխայ:

—Հօրաքոյրս, երբ որ գալիս է իրա գեղից:

—Կօշիկներ կամ գուլթաներ չունին, հարցրեց մի ուրիշ երեխայ:

—Գուլթաներս հօրաքոյրս կը բերէ վաղը կամ մէկէլ օր:

—Իսկ կօշիկներ:

—Կօշիկներ... կօշիկներ քեռիս է առնում ինձ համար, բայց միշտ փոքր է դուրս գալի ու դարձեալ չետ ենք տալի. էհ ի՞նչ կանեմ կօշիկներ, ես չեմ սիրում:

—Քեռիդ չի ծեծում քեզ, հարցրի ես:

—Ձէ, իսկի չէ:

Սուտ ես խօսում, Գիլոյ, ասաց կողքիս նստողը,—մի անգամ ես տեսայ ինչպէս Գասպարը ճիպոտով ծեծում էր քեզ:

—Հա, հա, մոռացայ, ասաց կարմրելով Գիգուլը, մի անգամ, ուղիղ մի անգամ ծեծեց, բայց չը ցաւեց, իսկի չը ցաւեց:

—Շատ ուժեղ է քեռիդ, հարցրի ես:

—Իսկի ուժեղ չէ, մի անգամ կէս գիշերին մեր այս դուռը ծեծում էին, քեռիս զարթեցրեց ինձ ու հարցրեց ու՞ր է ծեծում մեր դուռը. ասացի թէ երևի քամի է: Յետոյ քանի ըսնաւ տանում էր՝ բռնում էր ինձ ու զարթեցնում էր, ասում էր «մի՛ քնիր,

խօսենք: Ես հասկանում էի որ նա վախենում էր, շատ վախենում էր: Մենք ամենքս բողոքեցինք Գիգոլի դէմ՝ ստախոսութեան համար, պնդելով, որ Գասպարի նման քաջ մարդ աշխարհիս երեսին չը կայ: Նա ամեն կերպ աշխատում էր հաւատացնել մեզ, որ ինքը ճշմարիտ է խօսում, սակայն մենք ամենքս խլացնում էինք նրա ձայնը:

Դուրսը քամին մռնչում էր, անձրևն ու կարկուտը շարունակում էր: Խրճի մէջ կտուրի մի քանի տեղից ջուր սկսեց կաթել: Գիգոլը մի տեղ կաթսա դրեց, միւս տեղ քեղաններ, թախտի վրայից գորգը հաւաքեց ու ապահով տեղ դրեց:

Բոլոր ժամանակ աչքս յառած էր հրացանի վրա, որ պատից կախարած էր: Երբ խօսակցութեան նիւթը հատաւ, ես սկսեցի հարց ու փորձ անել այդ հրացանի մասին, այսինքն թէ ումն է սպանել Գասպարը դրանով և այլն: Վերջապէս վճռեցինք պատի վրայից հանել այդ հրացանը ու զննել թէ լիք է թէ ոչ:

—Տղերք, ես կարող եմ ճանաչել, ասաց համարձակ մէկը, և փչեց խողովակի մէջ,—լսեցէք՝ քամին դուրս է գալիս թէ ոչ: Մենք ամենքս, որ հեռու էինք կանգնել, պատասխանեցինք թէ այո դուրս է գալիս:

Մի փոքր ժամանակ պտտացնելուց ու վիճելուց յետոյ Գիգոլի աղերսանքի պատճառով հրացանը նորից կախարինք իր տեղը:

—Եկէք, տղերք, հեքիաթներ պատմենք, առաջարկեց Գիգոլը: Ես երեք գլխանի դէի հեքիաթը գիտեմ:

—Այդ հեքիաթը ես էլ գիտեմ, ասացի ես:

—Ես էլ գիտեմ, ասաց միւսը:

Այդ միջոցին դուան ծեծելու ձայն լսեց: Մենք վախեցած միմեանց երեսներին նայեցինք, իսկ Գիգոլը սաստիկ զուռնաւեց: Կրկնուց ծեծելու ձայնը և սրա հետ միասին հասաւ մեր ականջին կոպիտ ձայն՝ բաց արա, սատկած մուկ:

Գիգոլը նայեց մեր աչքերին այնպիսի մի հայեացքով, որ կարծես օգնութիւն էր խնդրում մեզանից, յետոյ շտապով մօտեցաւ դուռնը և բաց արաւ:

Մենք քաշուցինք աւելի մութ կողմերը և շուռններս կապած մեր սրտի բաբախումն էինք լսում:

Ներս մոռա Գասպարը քթոցը մէջքին շալակած ու մահակը ձեռքին՝ Գիգոլին մի քանի կոպիտ խօսքեր ասելուց յետոյ զետնին դրեց իր բեռը ու նստեց Թախտի վրա, ոտի վրայից ցնխոտ լաթերը հանելու համար։ Բարձրացաւ Թախտի վրա, բաւական մօտեցաւ մեզ, իսկոյն շուռ եկաւ, նորից հեռացաւ, նստեց ու կարծես խորասուզւեց մտքերի մէջ։ Ես այս տեսակ երկիւղ դեռ եւս չէի փորձել, Խեղճ Գիգոլը կանգնած էր կիսակենդան եւ կախել էր զլուխը։

—Գիգոլ, քաղցրութեամբ կանչեց Գասպարը, —Գիգոլ, մարդու հոտ եմ զգում, մի քանի մարդկանց հոտ եմ զգում, արդեօք հիմա այստեղ։

—Ի-ի-իրանք մտան այստեղ, ես-ես մեղաւոր չեմ... շուտով պիտի գնան, —կակազելով հազիւ վերջացրեց խօսքը։

Գասպարը վերկացաւ տեղից, մօտեցաւ մեզ ու ներողամտաբար արտասանեց՝ «մի՛ք վախենալ զաւակներս, ես ձեզ փնաս չեմ տալ։ Ես աւազակների ու չար ոգիների թշնամի եմ, նրանք սարսափում են ինձանից, իսկ դուք միամիտ կացէք, եկէք նստեցէք մօտս, մի՛ք վախենալ։

Այս ասելով նստեց հաստ սիւնի տակ, հանեց դօտիի միջից չուբուխը, պատրաստեց, կրակ տեց ու սկսեց ծխել։ Յետոյ շրթ-թունքները ծռեց ու ատամները հուպ տալով մի առանձին ձեռով թուք արձակեց։

—Նստեցէք, զաւակներս, նստեցէք մօտս, հէնց կողքիս, աւելացրեց նա։

Մենք մօտեցանք ու շարեցանք նրա դիմացը։

Մեր լեզուները պապանձւել էին։

—Բաղդաւորներ, բաղդաւորներ, սկսեց Գասպարը, դեռ ես չէք փորձել կեանքի դառնութիւնները։ Օհ, օհ, օհ, վաչ, վաչ, վաչ, ամբողջ դէմքը ծռմռելով աւելացրեց նա, —անձրեւն եկաւ ու ցաւերս նորոգւեցան։ Գիգոլ ջան, զտիր մեր աւանակը, անձրեւի տակ կարող է մրսել, բեր այստեղ։ Գիգոլը, որ մեր քամակին էր պսղած, բարձրացաւ իր տեղից ու առանց խօսք ասելու դնաց։ Դուռը բաց արաւ ու լսեց անձրեւի շխշխոց։ Իրան երկնքի տակ զգալով, բացականչեց ուրախ ձայնով «հաջման, հաջման» ու անհետացաւ։ Ինձ թւաց որ Գիգոլը վերին աստիճանի դժբաղդ էր

իրան զգում, սակայն ուզեց ձևացնել մեր առաջ, իբր թէ իր սիրելի ու ցանկալի հրամանը ստացաւ:

—Վայ, վայ, նորից կրկնեց Գասպարը, ու աջ ոտը ձգելով դէպի մեզ, ասաց՝ քաշեցէք մատներս, խնդրում եմ:

Մենք կատարեցինք նրա խնդիրքը: Ես ինձ համար անսպասելի կերպով հարցրի Գասպարին թէ ինչն է ցաւում:

—Ամբողջ մարմինս, մէջքս, կուրծքս, ոտներս:

—Ինչու, աւելի համարձակ կերպով հարցրի ես:

—Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, պատմութիւնը շատ երկար է: Տեսնում ես քիթս, ուղիղ այսպէս է այլանդակա՞ծ ամբողջ մարմինս:

—Ինչու է քիթդ այդպէս ծուռ ու վատ, հարցրեց մէկը:

—Ես գիտեմ ինչիցն է, միջամտեցի ես ուրախ ուրախ, միշար շուն խաճեց:

—Հա՛ հա՛ հա՛ հա՛, ով ասեց քեզ, հա՛ հա՛ հա՛, բարձրաձայն ու անախորժ կերպով ծիծաղելով հարցրեց Գասպարը:

—Հայրս, ամաչելով ասեցի ես:

—Հայրդ հանաք է արել, խաբել է քեզ:

Այս ասելով չիբուխը դարդկեց, մաքրեց ու գոտիի մէջ ամրացրեց:

—18... Թւականին, սկսեց Գասպարը, երբ անհաւատ Շամիրը աւերում էր մեր գիւղերը ու կոտորում էր մեր քրիստոնեաներին, ես այն ժամանակ ձեր հասակին կամ, կարելի է, մի երկու տարով մեծ լինէի: Մի գիշեր, երբ ծնողներս քուն մտան, ես վերցրի հօրս զէնքերը ու թաքուն գնացի դաշտը, ուր այն ժամանակ երթեւեկութիւնը դադարած էր: Գնացի դաշտը, դուն ես իմ պարոնը, և մի թփի տակ պղզեցի: Շունս էլ հետս էր, նրա հոգուն մատաղ, ախ ինչ շուն էր... Ե՛հ... հրացանս ձեռքիս պատրաստեցի, ատրճանակն էլ պատրաստեցի, թուրս էլ, խանչալս էլ, մի խօսքով բոլոր զէնքերս ձեռքիս էր և սպասում էի անօրէններին, այ նրանց հաւատը քանդւի: Այդ միջոցին շունս իմաց տւեց ինձ, որ թշնամիք են գալիս. և իրաւ կարծես թէ գետնից դուրս պրծան երեք ձիաւորներ: Ես կանչեցի նրանց լիճ էլ տղամարդիկ էք՝ կանգնեցէք, միք փախչի՛ք:

Այստեղ նա կանգ արաւ: Գլխի վրայից հանեց իր հին մորթէ

գլխարկը, դրեց ծնկան վրա ու պատրաստուեց շարունակելու իր պատմութիւնը: Մենք, երեխաներս, առաջ էինք քաշուում աստիճանաբար դէպի Գասպարը և միմեանց բռնելով աշխատում էինք քամակին չը մնալ: Պատմութիւնը և հափշտակել էր մեզ և երկիւղի մէջ ձգել:

— «Կանգնեցէք թէ տղամարդիկ էք», կանչեցի նորից ես, «ապա թէ ոչ՝ դնացէք, լեւաք ծածկեցէք գլխներիդ»: Այս ասելով ուղղեցի հրացանս, բաց դա ինձ դաւածանեց: Դէն ձգեցի հրացանս, վերցրի աործանակս, արձակեցի ու երեքից մէկը վայ տալով վայր գլուխը ձիուց: Նրա երկու ընկերները սարսափահար փորձեցին փախչել: Ես ընկալ յետեից և նրանց առաջը կտրեցի: Նրանք միմեանց ասացին լսանալ բօսինարու, գլուխը կօտինարու: Ես բացականչեցի «Ահա Մինիյն տիկերի»:

Այս ասելով այնպէս զոռաց որ մենք սաստիկ վախեցանք, իսկ մեզանից մէկը ծիչ արձակելով լաց եղաւ: Մենք ընկերներս աշխատեցինք սիրտ տալ նրան ու նախատել վախկոտութեան համար:

— Միք վախենալ, զաւակներս, հանդիստ կացէք, ասաց Գասպարը: Յետոյ վերկացաւ տեղից, մօտեցաւ անկիւնին և մի կճուճի միջից ընկոյզներ հանեց ու մի մի հատ բաժանեց մեզ:

— Յետոյ, յետոյ, անհամբերութեամբ դիմեցինք մենք, իսկ մեզանից մէկը ուղեց իմանալ, թէ ինչ ասացին լեզգերէն:

— Նրանք լեզգերէն ասացին լսանալները հանենք ու սրա գլուխը կտրենք, իսկ ես բացականչեցի «այ վախկոտներ, ես ձեր հոգին կը հանեմ»:

— Յետոյ, յետոյ, նորից մենք դիմեցինք աղաչելով:

— Յետոյ, շարունակեց նա, — իմ օրհնած թուրս զարկեցի մէկի գլխին ու ուղղակի երկու կէս արի ամբողջ մարդուն: Երրորդը շատ քաջ մարդ էր, երկար պատերազմեցինք իրար հետ: Ես տաս անգամ էի զարկում թուրս, նա մի անգամ հազիւ էր հասցնում ինձ: Մեր ոտերի տակը դեռինը զոգում էր: Վերջապէս բռնեցի նրա մազերից ու գլուխը խանչալովս հեռացրի մարմնից: Գլուխ կտրելու միջոցին անհաւատը ընկաւ վրաս ու առաջներով քիթս ամբողջապէս ուղեց գլխի: Եյ, զարդաշ, հայրդ այս է ուղեցե ասել, ի հարկէ շու՛նն ու լեզգի մէկ է, հիմա հասկացար:

Վերջին խօսքերը ինձ էին վերաբերում:

— Յետոյ, յետոյ յափշտակած դարձեալ դիմեցինք մենք: Նա հանգիստ կերպով հանեց շուքուխը, նորից սարքեց ու շարունակեց պատմութիւնը:

— Լուսադէմին վերցրի այդ երեք լեզգիների գլուխները, ածեցի խուրջինի մէջ, շալակեցի ուսիս ու տարայ քաղաք— Թիֆլիս: Գնացի ամենամեծ չինովնիկի մօտ ու նրա առաջ սեղանի վրա դարսեցի այդ գլուխները: Հոտել էին այդ անտէրները:

Ձգւանքով արտասանեց այս վերջի խօսքերը և թքեց: Մենք ամենքս էլ թքեցինք:

— Տեսնում էք, մատը դնելով իր մէղալներից մէկի վրա ասեց, — այս մեղալը այդ քաջութեան համար եմ ստացել:

— Իսկ միւս մէղալներն ու խաչերը ինչու համար ես ստացել, հարցրինք մենք ու անհամբերութեամբ նայեցինք դէմքին:

— Շատ երկար պատմութիւններ են, դժւար է պատմել, անտարբեր կերպով պատասխանեց նա:

— Մէկ էլ պատմի, մէկ էլ, խնդրելով դիմեցինք մենք:

Նա, փոքր մտածելուց յետոյ, սկսեց:

— 18....-ին Սուրբ Սարգսի շաբթին...

Այս միջոցին դուռը բացւեց ու Գիգոյը ուրախ դէմքով ներս վազեց:

— Բերեցիր, աւանակ, հարցրեց Գասպարը, և երբ տեղեկացաւ որ բերել է, իսկոյն պատուիրեց խնդրելու ձեռով, որ տանէ աղբիւրը ջուր խմեցնելու: Գիգոյը համարեա արտասուքի աչքերով ու ամբողջապէս թրջւած ու ցեխոտւած անմիջապէս հեռացաւ: Մենք խնդրեցինք Գասպարին, որ առժամանակ թոյլ տա Գիգոյին մեզ հետ նստելու ու լսելու: Նա մեզ համոզեց որ Գիգոյուն զիշերը կը պատմէ միւսնոյն բաները:

— Սուրբ Սարգսի շաբթին, իսկ յետոյ, հարցրի ես:

— Հէնց սուրբ Սարգսի շաբթին գնում էի Ղազախի սուրբ Սարգիսը համբուրելու: Այն ժամանակ արդէն մեծ էի, քսան տարեկան տղամարդ էի: Թիֆլիս որ հասա, իսկոյն լուր տարածւեց իմ մասին: Ձահել տղերքը հազարներով յետեւիցս գալիս էին ու միմեանց ցոյց էին տալիս ինձ վերայ, թէ այ երևելի Գասպարը

սաէ: Շուտով բեղարեցայ Թիֆլիսում: Հէր օրհնածները մի րոպէ հանգիստ չէին տալիս ինձ:

Մի օրից յետոյ թողի Թիֆլիսը ու գնացի Ղազախ: Սուրբ Սարգսի ուրբաթ օրը տեղ հասայ, պաս էի պահում: Ամբողջ շաբաթ քաղցած ու ծարաւ լինելուց յետոյ պառկեցի մի մեծ ծառի տակ ու քնեցի:

—Էն շունն էլ հետո էր, հարց արաւ կողքիս նստողը:

—Սուս, յօնքերը կիտելով նկատեց Գասպարը,—այդպիսի բան էլ չասես, երբ խօսք է լինում սուրբի մասին:

—Մեղք է, մեղք է, էլ չասես, կրկնեցինք մենք ամենքս:

—Պառկեցի ու քնեցի: Եկել էին հարիւրից աւելի լեզգիք, թոկերով շատ պինդ կապել էին ինձ, դրել էին սալի վրայ ու տարել Դաղստան Շամիլի մօտ: Երբ զարթեցայ, Շամիլը հարցրեց՝ «Կո՞ւ կարեցիր իմ երեք քաջերի գլուխները»: Ես պատասխանեցի թէ քաղցած եմ, դեռ մի կտոր հաց աւեցէք:

Բերեցին մի մեծ քեղան թեփ ջրի մէջ թրջած ու դրին առաջս: Զարէս ինչ էր՝ կերայ ու կշտացայ: Ոտներին շղթաներ գցեցին ու բանդարկեցին: Գիտէի որ միւս առաւօտը կրակի մէջ պէտք է զգէին ինձ ու այրէին: Ականջիս ծակի մէջ, մատը կոխելով ասաց նա, թաքցրած ունէի մի տեսակ մազ, այդ մազով կտրտեցի շղթաները ու կէս գիշերին պատի մի մասը քանդելով դուրս եկայ: Քսանից աւելի զինւորւած պահապաններ դուրսը քնած էին: Մօտեցայ նրանցից մէկին ու այս բռունցքս այնպէս զարկեցի գլխին, որ լաւաշի նման տափակեցրի: Վերցրի նրա զէնքերը ու առիւծի նման գողացի «այ հանիվաճահեճոյ»:

Մենք երկիւղից կուչ եկանք ու կպանք Գասպարին: Նրա չմշկած անմազ գէմքը իր սուր քթով ու բարակ անդուրեկան պոռոշներով սաստիկ խիստ արտայայտութիւն ունէր այդ միջոցին: Գլխարկը դրեց գլխին ու այնպէս ձեւացրեց, իբրեւ թէ վերջացրեց պատմութիւնը:

—Յետոյ, յետոյ, ասա, բոլորն ասա, աղաչեցինք մենք:

—Ձեմ կարող պատմել, կը վախենաք:

—Ձենք վախենում, բոլորը ասա, չենք վախենում,—մի քանի անգամ կրկնեցինք մենք:

—Լաւ, կը պատմեմ, կանչեցի բարձրաձայն, չնչանիւմաճահեծոյ:

—Ի՞նչ է չնանիւմաճահեծոյ՝ հարցրեց կողքի նստողը:

—Դա նշանակում է վերկացէք ու բռնեցէք ինձ, եթէ քաջեր էք, ապա թէ ոչ բոլորիդ կը կոտորեմն: Սկսեց մեր մէջ պատերազմ, այնպիսի պատերազմ, որ դժուրից աւելի սարսափելի էր: Ել ինչ երկարացնեմ, տասնութիննը գնդակ հասցրին ինձ, բայց վերջը այդ լեզգիներից ոչ մինն էլ կենդանի չը մնաց իմ հարձակներից: Վերջապէս նրանց գլխաւորի գլուխը կարեցի ու ճանապարհ ընկայ: Պէտք է ասեմ, որ արիւնաքամ եղայ ու ստիպւեցայ մի ծառի տակ նստելու: Լուսադէմին ականջիս հասան սարսափելի հրացանաձգութեան ձայներ: Իսկոյն հասկացայ որ իմ յիսուից են գալիս: Զոքեցի ու աղօթեցի: Յանկարծ աչքիս առաջ մի ձիաւոր նրկաց, որ կանչեց Վասպար, Գասպար, եկ նստիր դու էլ ձիուս վրայ, միասին գնանք ձեր գիւղը: Ել ինչ երկարացնեմ, նա ինձ բերեց այստեղ, մեր տուն, իջեցրեց ինձ ձիուց ու ինքը իր ձիու հետ միասին անյայտացան: Դա Սուրբ Սարգիսն էր, նրա զօրութիւնին մատաղ:

Այս ասելով նա գլխարկը վերցրեց, շուռ եկաւ դէպի արևելեան անկիւնը ու երեք անգամ երեսը խաչակնքեց: Մարմնիս միջով սառաւ անցաւ ու մազերս բիզ-բիզ կանգնեցան: Ամենքս էլ ահ ու դողի մէջ էինք ընկել: Այլ ևս չէինք յանդգնում խօսք ասելու:

—Միւս օրը, շարունակեց նա, — գնացի քաղաք ու անօրէնի գլուխը հետս տարայ: Մտայ նոյն մեծ չինոյնիկի տունը, գլուխը հանեցի խուրջինից ու դրեցի սեղանի վրայ: Զինոյնիկը դարմացաւ ու ասաց թէ սա հաջի Մուրթուզալիի գլուխն է: Իսկոյն դուրս բերեց միւս սենեակից այս խաչը, աջ ձեռքով ցոյց տուց իր ձեռքով, համբուրեց ճակատս, հազար մանէթ էլ փող բաշխեց ու մտադէց: ¹⁾ ասելով ճանապարհ գցեց:

Խրճիթի մէջ լոյսը բողբոջին նւազեց, հազիւ որոշում էինք միմեանց դէմքերը: Կողքիս նստողը բռնեմ էր ինձ ու փսփսում էր ականջիս՝ լզնակն: Գասպարը յանկարծ վեր թռաւ տեղից ու

¹⁾ Ռուսերէն խօսք, որ նշանակում է քաջ, զոչաղ:

երկու ձեռքով զրկեց մեծ սիւնը: Մենք էլ վեր թռանք ու իրարանցում զցեցինք, միքանիսները սկսեցին լաց լինել: Զէինք հասկանում թէ ինչ էր նշանակում Գասպարի այս վերջին վարմունքը: Ահռելի տպաւորութեան տակ գտնուելով՝ չը գիտէինք թէ ինչ անենք:

— Շուտ արեք, դուրս գնացէք, կարծեմ տունս ուղղում է քանդել, ասաց նա լուրջ կերպով:

Մենք լալով ու օգնութիւն կանչելով դուրս վազեցինք ոտաբորիկ: Անձրեւը դադարել էր, բայց երկինքը դարձեալ պատած էր մոխրագոյն ամպերով: Օրը վերջանալու վրայ էր: Գասպարը նոյնպէս դուրս եկաւ ու դուրս բերեց մեր կօշիկները: Նորից տուն մտաւ, շտապով դուրս բերեց հրացանը, (որ մի ժամ առաջ խաղացնում էինք մենք), մտաւ իր պարտէզի մէջ ու ոտները թաց գետնին զարկելով՝ սպառնալի խօսքեր էր ուղղում չը գիտեմ թէ ում:

III

Երրորդ անգամ էլ առիթ ունեցայ Գասպարին տեսնելու: Վերեւ չիշած դէպքից յետոյ անցել էր մօտ չորս տարի: Մի հրաշալի դարնան առաւօտ հօրս հետ միասին զբօսնում էի մեր գիւղի հրապարակի վրա: Բաւականաչափ մարդիկ էին հաւաքւել այգտեղ, ինչպէս միշտ դարնան սլացած ու օրերին և խումբ-խումբ բաժանւած կատակներ էին անում, իսկ պատանիները գնդակներով էին խաղում ու զարձանում: Հրապարակի մի անկիւնում սափրիչի դուքանի առաջ մեծ բազմութիւն էր հաւաքւած, որտեղից ժամանակ առ ժամանակ ոգևորւած ծիծաղ էր բարձրանում: Մի քանի չարածիներ բարձրացել էին դուքանի կտուրը ու այնտեղից էին նայում: Այնտեղ երկու աքաղաղներ էին կռւեցնում: Այդ միջոցին հրացանակիր զինւորները՝ շրջապատած մի շղթայակապ կալանաւորին՝ անցան հրապարակի վրայով: Մի ակնթարթում բոլոր ներկայ եղող մարդկանց հայեացքները կենդրոնացան այդ կալանաւորի վրայ: Ոմանք սառնասիրտ կերպով ասեցին թէ վաղ թէ ուշ դրան այդ խայտառակութիւնն էր սպասում: Ոմանք խղճում էին ասելով՝ թէ ոչ ոքին դա փնաս չէր տալիս, բնչ էին ուղղում նրանից, թող լինէր ազատ, դրանով ումն ինչ էր պակասում: Իսկ դեռահասները

զայրացած պնդում էին, որ նա դաւաճանութեան ու մատնութեան զոր էր: Այդ կալանաւորը մեր ծանօթ Գասպարն էր: Նա կարծես փոքրացել էր, նիհարել էր ու ծերացել: Նա քայլում էր այնպէս զգուշութեամբ, կարծես վախենում էր իր ոտի ձայնը լսելուց: Գլուխը կախել էր կուրծքի վրայ ու խուսափում էր դէս ու դէն նայելուց: Բազմութեան միջից դուրս պրծաւ անխոհեմ դէմքով մի մարդ ու ի սրտէ ուրախանալով դրա թշուառութեան վրայ, աղաղակում էր՝ «քաջ Գասպար, վերջապէս բռնեցին պուդ ու պոկեցին կրծքիդ վրայից գողացած ու անազնիւ կերպով ձեռք բերած մէղալները: Լաւ տեղ ես ընկել, չը սխալես ու դուրս չը գաս: Ո՛ւր ես դնում, դալլաք Սանդրոն դանդատ է տալի քեզ վրայ որ մորուքդ սափրելու փողեր ես պարտ... Դու ուզեցիր ինձ յաղթել, բայց մոռանում էիր, որ Աբուքարի յաղթողը դեռ ևս չի ծնւել»:

Շատ աննշան ժամանակից յետոյ Գասպարը վախճանւեց բանդում: Նրա անշուք գերեզմանը շուտով ջնջւեց երկրի երեսից, սակայն շատերը դեռ ևս չիշում են; և երբ պատահամբ անցնում են այն կողմերը՝ ականաչ մտաբերում են մի քանի արկածներ նրա կեանքից ու ներողամտաբար ժպտում: